

УДК 82–92:81'42.303

© О. В. Трищук, д.н. із соц. ком., професор,
КПІ ім. Ігоря Сікорського, Київ, Україна

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ РІЗНИХ ТИПІВ ДИСКУРСУ

Подано критичний огляд різних теорій дискурсу, визначено фактори, що визначають їх появу. Зроблено висновок, що варіативність теорій і методик проведення дискурсивного аналізу зумовлює необхідність вибору такої позиції, яка передбачає дослідження природнього спілкування, предметно-змістової сторони мовної комунікації та її соціальної організації, вивчення структурних особливостей дискурсу та функцій одних його елементів по відношенню до інших з виходом у зовнішній контекст.

Ключові слова: дискурс-аналіз; комунікація; комунікативна ситуація; національна школа дискурсивного аналізу.

Постановка проблеми

Дослідження дискурсивного аналізу є актуальним у сучасній українській і зарубіжній комунікативістиці. Сьогодні завдяки зусиллям учених різних галузей знання дискурсивний аналіз інституціоналізувався як особливий науковий напрям, про що свідчить величезна кількість наукових монографій та статей, дисертаційних розвідок, збірників праць [1–14], присвячених його вивченню.

Дискурс-аналіз є «надзвичайно мозаїчним конгломератом розрізнених (хоча й неантагоністичних) підходів» [15, С. 14] для вирішення актуальних завдань дослідження соціальних комунікацій, кожен з яких має свої переваги й недоліки й тому потребує детального висвітлення.

Мета роботи

Зробити критичний огляд різних теорій дискурсу, визначити фактори, що визначають їх появу.

Результати проведених досліджень

Представники різних наукових шкіл пропонують власні оригінальні теоретичні моделі дискурсу й способи проведення дискурсивного аналізу. Зокрема, це — дослідження інформаційного потоку У. Чейфа, когнітивна теорія зв'язку дискурсу й граматики Т. Гівона, експериментальні дискурсивні дослідження Р. Томліна, граматика дискурсу З. Лонгейкра, системно-функціональна граматика М. Халлідея, загальна модель структури дискурсу Л. Поланьї, соціолінгвістичний підхід Дж. Гамперса, психологічна модель побудови структур М. Гернсбакера та ін.

У виборі того чи іншого наукового підходу до аналізу дискурсу суттєве значення має традиція, що склалася в національній школі дискурсивного аналізу. Зокрема, у французькій дослідницькій школі термін «аналіз

дискурсу» об'єднує дослідження, неминуче пов'язані зі способами сприймання текстів, з вивченням мовних засобів, що використовуються для вираження тієї чи іншої комунікативної мети, зі змістовою інтерпретацією текстів як засобу вираження політичної, ідеологічної позиції. Аналіз дискурсу тут спрямовано передусім на вивчення: а) комунікативних ситуацій і б) мовленнєвих контекстів. У першому випадку розглядаються референційна співвіднесеність дискурсу, сфера спілкування, соціально-рольова й соціально-ідеологічна приналежність суб'єкта дискурсу, у другому — вирішуються проблеми синтаксису та семантики з погляду комунікативної спрямованості дискурсу, здатності забезпечувати його структурну й семантичну зв'язність. Тобто дискурс постає організованою сукупністю функціонально орієнтованих, контекстуалізованих одиниць уживання мови.

Поняття «французька школа дискурс-аналізу» об'єднує багато формально-лінгвістичних і функціональних напрямів, представлених працями таких французьких лінгвістів, як М. Фуко, П. Серіо, М. Пеше, Г. Паре, А. Греймас, Ж. Курте, С. Муаран, Д. Менгено та ін., які можна звести до декількох типів:

— вивчення комунікативних ситуацій, що відповідають тому чи іншому типу дискурсу й соціально-ідеологічній приналежності групового чи індивідуального суб'єкта дискурсу, співвіднесеності дискурсу та сфери спілкування;

— дослідження контексту, тема-рематичної організації дискурсу, його стилістичних і риторичних характеристик;

— аналіз функціональних і формально-структурних характеристик дискурсу;

— вивчення інтенціонально-ілокутивних типів дискурсу та його аргументативності.

У рамках французької школи розробляються підходи до дослідження різних типів дискурсу, зокрема релігійного, політичного, дискурсу шкільних навчальних посібників, уперше з'являється філософсько-лінгвістичне осмислення його природи, яке показує нерозривний зв'язок між теоретичними концептами та їх матеріальним утіленням у дискурсі, ідеологічний вплив дискурсивних формацій на орієнтацію людей як соціальних суб'єктів.

М. Пеше вважав дискурс-аналіз дослідженням ідеологічних аспектів використання мови та реалізації ідеології в мові, переконуючи, що люди займають ілюзорну позицію, коли бачать себе джерелом дискурсу. Не людина є автором створеного нею дискурсу, а деяка позасуб'єктна матриця значень, яка автоматично керує дискурсом суб'єкта, насправді визначає способи його творення. Дискурсивні конструкції, у рамках яких ідеологічно позиціонуються люди, самі формуються під впливом сукупності дискурсивних формацій, які М. Пеше називає інтердискурсом. Дослідник розробив модель автоматичного аналізу дискурсу, основна мета якого полягала в несуб'єктному аналізі ефектів значення. В її основу лягла ідея про неминучий вплив місця,

часу й соціокультурного контексту на умови породження дискурсу.

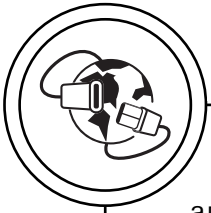
Окремо варто виділити концепцію дискурсу французького історика, соціолога й мовознавця М. Фуко, якого цікавлять передусім лакунарна та переривчаста структура, властива лише дискурсу, а також проблема функціонування дискурсу. М. Фуко запропонував програму формування нового підходу до феноменів дискурсивної сфери, де на перший план висувається розгляд процесуальності дискурсивних явищ, яка характеризується непередбачуваними випадковими поворотами у своєму розгортанні. Згідно із запропонованою концепцією, головний акцент робиться на ідеологічному факторі текстопородження, лінгвістичний аналіз посідає другорядне місце. Висловлювання при цьому розглядається не як лінгвістична послідовність знаків, а як сегмент людського знання, його структурний елемент і водночас як частина відповідної дискурсивної практики. Тобто, екстралінгвістичні фактори — комунікативна ситуація та культурно-ідеологічне середовище, в якому проходить комунікація, визнаються визначальними по відношенню до лінгвістичних. З іменем М. Фуко пов'язана поява кратологічного трактування дискурсу, що дістало широке застосування в критичному дискурс-аналізі.

Представники Женевської групи Ж. Мьошлер, А. Ребуль, Е. Руле та ін. розробили функціонально-ієрархічну модель аналізу дискурсу, засновану на розумінні дискурсу як «цілісного об'єкта,

що є результатом аутентичних інтеракцій, при цьому не заперечується, що кожен дискурс має свою специфіку, передусім через різноманітність ситуацій висловлювання суб'єктів» [16, С. 168]. Модель демонструє нерозривний зв'язок ієрархічного й функціонального видів аналізу, оскільки відношення між її компонентами визначаються як відношення включення й підпорядкування, а одиниці одного рівня наділені функціями (ілокутивними й інтерактивними), на відміну від мовленнєвих кроків, які є суто структурними одиницями. Побудова цієї моделі дозволила, на думку її розробників, деякою мірою зрозуміти те, як різні за природою одиниці та структури об'єднуються в рамках дискурсу, і визначити аспекти, що є спільними для всіх дискурсів й об'єднують їх категоріально.

Лінгвістична школа Амстердама, лідером якої є Т. ван Дейк, орієнтується в основному на когнітивно-прагматичний аспект аналізу дискурсу, ключовими поняттями в якому виступають фрейм, ментальні структури, стратегії різних рівнів. Дискурсивний аналіз, згідно з моделлю Т. ван Дейка, спрямованою на мовлення як продукт говоріння і на текст як продукт написання в контексті комунікативної події в цілому, передбачає:

- вивчення природної мови текстів та розмов;
- використання контексту (соціального та культури);
- аналіз лінійної послідовності структурних одиниць;
- розгляд письмового й усного дискурсів як соціальної практики їх учасників;

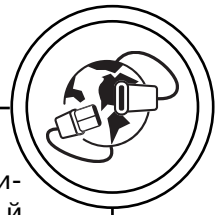
- вивчення усного мовлення, але при цьому не має повністю ігноруватися мовлення писемне;
- урахування категоризації, проведеної учасниками дискурсу;
- виявлення загального значення та функцій дискурсу;
- аналіз дискурсу на всіх рівнях — звуковому, граматичному, семантичному;
- урахування конструктивності дискурсу, оскільки його конструктивні елементи можуть функціонально використовуватися, розумітися та вивчатися як частини інших елементів;
- урахування загальних граматичних, комунікативних правил і правил мовної взаємодії, а також розгляд порушень, ігнорування і зміни правил у цьому дискурсі;
- виявлення стратегій, що їх користувачі мови застосовують для досягнення цілей дискурсу;
- визнання ролі соціальної когніції в дискурсі, тобто знань, відношень, ідеологій, норм і цінностей [17, С. 29–31].

Когнітивний компонент, за Т. ван Дейком, дає можливість пояснити, як соціальні структури реалізуються, отримують статус законних утворень і як вони впливають на структуру дискурсу. У руслі когнітивно-прагматичного аспекту аналізуються способи представлення в дискурсі етнічних упереджень, забобонів, расизму, досліджується зловживання владою і відтворення нерівності за допомогою ідеології. На підставі проведених досліджень робиться висновок про те, що головну роль у поширенні расизму відіграють промислові, фінансові та політичні

еліти, що влада залежить від контролю над суспільним дискурсом.

Британська школа дискурсивного аналізу, представлена передусім працями Н. Фейрклау, Г. Кресса, Р. Ходжа, Р. Фаулера, розглядає дискурс певних соціальних середовищ — зокрема, сексуальних меншин, фемінізму, малих соціальних груп, мову влади. Н. Фейрклау, наприклад, виводить новий вид дискурсу — дискурс споживчої культури, аналізує його вплив на інші сфери комунікації, зокрема, на спілкування в університетах. Основна увага при цьому приділяється дослідженню відношень між соціокультурними змінами й змінами в дискурсі, що впливають на інститути, ієрархічні структури й особистість науковців. Зміни в дискурсі аналізуються при цьому з позицій творчого злиття дискурсів і жанрів у текстах, що спричиняє реструктуризацію відношень між різними дискурсивними практиками соціальних інститутів і зміщення меж між порядками дискурсу як структурованими наборами дискурсивних практик, які асоціюються з тими чи іншими суспільними сферами. Н. Фейрклау пропонує використовувати дискурс-аналіз у поєднанні з іншими методиками при вивченні соціальних і культурних змін, а також як основу в боротьбі проти експлуатації та пригноблення.

Тео ван Леувен як представник британської школи соціальної семіотики, якого цікавлять передусім інтонація диск-жокеїв і ведучих телевізійних новин, мова телевізійних інтерв'ю та газетних повідомлень, семіотика глядацького спілкування та музики,

вважає, що дискурсивний аналіз має бути спрямованим на дискурс як а) інструмент влади й контролю і б) соціальне конструювання дійсності.

Представники німецько-австрійської школи дискурсивного аналізу З. Єгер, Ю. Лінк, Ю. Хабермас, Р. Водак та ін., засновані на теорії дискурсу М. Фуко, розвивають передусім літературознавчу концепцію. Дослідження тексту перетворюється тут в ідеологічно зорієнтований аналіз (засіб історичної, ідеологічної, психолінгвістичної реконструкції «духу доби») дискурсу, який розуміють як відповідну мовну формацію стосовно до соціально й історично визначеної суспільної практики. Тексти одного дискурсу при цьому вважаються зверненими до одного предмета, теми, концепту й взаємопов'язаними семантичними відношеннями і/або такими, що виступають у загальній системі висловлювань, поєднаних у комунікативному та функціонально-цільовому планах, а самі дискурси ідентифікуються як мовний корелят якоїсь соціокультурної, політичної та ідеологічної практики.

Дослідники вважають дискурс мовним вираженням будь-якої суспільної практики, таким, що конструює її та водночас конструюється нею, зосереджуються передусім на аутентичній щоденній комунікації інституціонального, медійного, політичного тощо походження. Зокрема, У. Маас досліджує націонал-соціалістичний дискурс, риторику офіційних заяв і публічних виступів нацистських вождів, їх слоганів, газетних публікацій, для чого відходить від суто формального

аналізу текстів, що виявляє лише загальні аспекти дискурсу, й використовує спеціально розроблену в 1984 році власну методику інтерпретативного дискурс-аналізу, яка дозволяє досліджувати правила й закономірності конституювання будь-якого дискурсу з урахуванням окремих особливостей.

У німецькій, зокрема Дуйсбургській, школі дискурсивного аналізу досліджують лінгвістичний та іконічний характер дискурсу як інституціалізованої, конвенціалізованої манери мовлення, колективні символи й топоси, що виконують важливі когезійні функції в тексті. Дискурс розглядається тут як потік мовлення в часі, який має історичні корені, впливає на теперішнє та визначає майбутнє. Оскільки різні дискурси складно переплітаються в текстах, З. Єгер розробив методику детального аналізу мікроструктур, риторики й стилістичних особливостей дискурсу та покрокову методику критичного аналізу дискурсу німецьких газет і журналів, яка дозволила виявити основні характеристики й суттєві відмінності лінгвістичних елементів і стилів залежно від вибраної для маніпуляції аудиторії.

Основною метою Віденської дослідницької групи, опорним пунктом якої вважається Інститут мовознавства при Віденському університеті, є розробка соціолінгвістичної моделі дискурсу з метою вивчення дискримінації за ознакою статі, національності й раси з урахуванням різних обставин спілкування. Р. Водак та її колеги обґрунтували дискурсивно-історичну методологію, спрямовану на виявлення непря-

мих негативних оцінок у судженнях, на визначення кодів та алюзій, що сприяють створенню упередженої думки в дискурсі. На основі досліджень етнічних та расових упереджень, повоєнного антисемітизму в Австрії встановлено загальні теоретичні положення стосовно значення і форми расистського дискурсу про іноземців, імігрантів, представників різних меншин, показано, що форма расистського дискурсу може бути відносно однаковою, проте його зміст варіює залежно від типу соціальної групи, що піддається нападкам, і від умов, у яких вербально реалізується відповідний дискурс.

Російські дослідники найчастіше вивчають дискурс з позицій когнітивного підходу, згідно з яким мовна діяльність є одним з видів когнітивної діяльності людини й мовні явища можуть бути адекватно зрозумілими лише в контексті інших когнітивних процесів — зокрема таких, як представлення знань, пам'ять, увага, свідомість. У дослідженнях когнітивного напрямку, що сфокусовані на ментальних феноменах, репрезентованих у тексті, мисленеві процеси пояснюються через уживання тих чи інших мовних засобів. Тому вживання мови аналізується з інших позицій: зокрема, експресивні засоби розглядаються не як краса тексту, а як особлива форма мислення, як спосіб пізнання та пояснення світу.

Активно розробляється російськими науковцями також і соціолінгвістичний напрям аналізу дискурсу як спілкування людей у рамках якоїсь конкретної комунікативної сфери, яке

розглядається з позиції їхньої приналежності до тієї чи іншої соціальної групи або стосовно до типової ситуації. У цьому сенсі В. І. Карасик виділяє особистісно орієнтовані та статусно орієнтовані дискурси, у першому з яких комунікатори зазвичай знають і враховують особливості характеру й поведінки один одного, а в другому — можуть не знати один одного, але повинні спілкуватися відповідно до норм цього соціуму [18, С. 29]. У рамках цього підходу, який передбачає дослідження конститутивних ознак дискурсу передусім по лініях учасників, цілей та умов спілкування, описано такі види дискурсів, як політичний, рекламний, релігійний, педагогічний, медичний, агрономічний, науковий, навчальний, спортивний та ін.

В українській комунікативістиці дискурсивний аналіз є не менш популярним, про що свідчить величезна кількість наукових праць, присвячених різним проблемам дискурсу. Їх автори спираються на різні дослідницькі підходи та принципи дискурсивних стратегій і практик.

Найбільш репрезентованим в українській науковій літературі постають когнітивний та комунікативний напрями вивчення дискурсу, у межах яких «органічно поєднується вивчення «власне» мовних процесів і різноманітних духовних, психологічних, соціальних та інших виявів людини, яка постійно «живе в мові» [19, С. 30]. Поява цих двох напрямів зумовлена передусім наявністю визнаної науковцями різниці між семантикою та прагматикою знака. Семантика дискурсу при

цьому трактується як сукупність інтенцій і пропозиціональних установок спілкування, а прагматика — як способи вираження відповідних інтенцій та настанов.

Когнітивний напрям дискурсивного аналізу «зосереджує увагу на аналізі структур репрезентації концептуального простору дискурсу, прагматичної компетенції комунікаторів, з'ясуванні ролі прототипних ефектів у дискурсі, обґрунтуванні когнітивних механізмів породження й інтерпретації текстів як знакових посередників дискурсу» [20, С. 1].

Комунікативно-дискурсивний підхід дозволяє виявити властивості мовних одиниць, що проявляються в спілкуванні, описати «стратегічно релевантні ситуації, визначити потенційний набір тактик з урахуванням варіювання комунікативних параметрів» [20, С. 13], перевірити правомірність вибору тактики з позиції автора й читача. Настає тих, хто дотримується цього підходу, дозволяє виявляти закономірності й норми побудови мовних засобів, обов'язково враховуючи при цьому їх призначення як комунікативних одиниць.

Сучасною українською комунікативістикою найчастіше досліджуються такі види дискурсів:

— політичний дискурс як актуалізація суспільної свідомості, сукупність усіх мовленнєвих актів у політичних дискусіях, правил публічної політики, перевірених досвідом;

— мас-медійний дискурс (розглядається як форма соціального обміну й суспільної взаємодії і включає такі явища, як телевізійний дискурс, дис-

курс преси, газети тощо), в якому важливу роль відіграє створення, зміцнення та порушення соціальних зв'язків як усередині самого суспільства, так і між суспільством і державою за допомогою медіа;

— публіцистичний дискурс як сукупність вербальних форм організації й оформлення змісту комунікації між представниками цієї лінгвокультурної спільноти, як специфічна технологія моделювання ментального світу й ідеологічно центрованого формування менталітету сукупної мовної особистості етносоціуму;

— рекламний дискурс, який ґрунтується на аргументації, орієнтується на спільні цінності та їх ієрархії в системі адресант-адресат і розглядається як мовленнєвий акт, створений з метою поінформувати про товар, спонукати споживачів до його купівлі, як змішана семіологічна структура — нефіксований гібрид з тексту та зображення, що пояснюється різноманітністю його компонентів: іконічний компонент у поєднанні з лінгвістичним компонентом (марка, слоган, корпусний текст, заголовки);

— науковий дискурс як: а) сукупність усіх наявних і потенційно можливих текстів, що вербалізують наукове знання — результат пізнавальної діяльності представників наукової спільноти, результат логічного осмислення явищ і фактів дійсності, де «об'єктивність є ретельно продуманим риторичним наміром» [21, С. 15] і заради неї відбувається самоусунення науковця як адресанта, і б) спілкування, метою

якого є процес виведення нового знання, доказ істинності або помилковості тих чи інших положень тощо;

— релігійний дискурс, що розуміється як релігійний текст у реальному спілкуванні. Його учасники, з одного боку, прагнуть розкрити свій внутрішній світ адресатові та зрозуміти адресата як релігійну особистість в усьому різноманітті особистісних характеристик її віри, а з другого — виступають як представники тієї чи іншої релігійної групи, виконують роль, що задається комунікативною ситуацією;

— педагогічний дискурс, основною метою якого є «соціалізація нового члена суспільства — пояснення світоустрою, норм і правил поведінки, організації діяльності нового члена суспільства в плані його долучення до цінностей і видів поведінки, очікуваних від того, хто навчається, перевірка розуміння й засвоєння інформації, оцінка результатів» [22, С. 8].

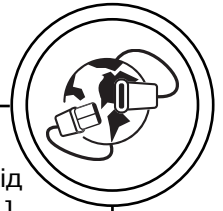
Перелік типів дискурсу постійно поповнюється. Поступово в широке коло наукових досліджень починає входити проблема віртуального дискурсу, що можна пояснити стрімким поширенням інформаційних технологій і збільшенням частки україномовного сегмента інтернету в просторі Мережі. Найбільш привабливими для науковців є окремі жанри інтернет-дискурсу — персональні сторінки, комп'ютерні конференції, інтернет-новини, інтернет-форуми тощо, їх специфіка, причини успішного спілкування та комунікативних невдач віртуальної комунікації тощо.

На цьому етапі досліджень фундаментальних основ буття, менталітету, національної самосвідомості української людини, що стимулюються нагальною потребою витворити незалежну модерну державу, науковці активно оперують такими поняттями, як «національний дискурс», «український дискурс», «антималоросійський дискурс», «дискурс національної ідентичності». Їх нині слід розуміти як вербалізовану мовномисленнєву діяльність, що має лінгвістичний та екстралінгвістичний плани та реалізується представниками українського національно-лінгвокультурного співтовариства.

В останній період в українських дискурсивних студіях спостерігається поєднання комунікативного та когнітивного підходів з функціоналізмом як методом дослідження, що дозволяє зосередитися на актуалізації інтенціональних комунікативних смислів та їх мовному вираженні, на взаємодії партнерів у процесі обміну думками, побороти, за висловом Ф. С. Бацевича, обмеженість «чистого» когнітивного підходу до мови, оскільки значна увага при цьому приділяється не лише індивідуально-психологічним, а й соціальним факторам комунікації, враховуються когнітивні фактори настанов, пам'яті, емоцій, знань, оцінок тощо [23, С. 56].

Численними науковими дослідженнями [3, 24–27 та ін.] репрезентовано в українській науковій школі комунікативно-прагматичний план аналізу дискурсу, в якому, як зазначає Н. В. Павлик, дискурс включає такі компоненти: 1) дискурсивно-

аналітичні: ілокутивний, комунікативно-інформаційний і модальний, що безпосередньо задіюються для аналізу комунікативно-прагматичної специфіки дискурсивних одиниць; дейктичний, який є визначальним для розмежування маркерів соціального статусу мовців; експресивно-оцінний — для опису засобів вираження емоційного стану як одного з типів дискурсивних одиниць епістолярних текстів; функціонально-стилістичний — для дослідження жанротипів; 2) комунікативно-ситуаційні, що представлені комунікативною ситуацією, складниками якої виступають соціальні чинники: місце і час мовного процесу, соціокультурологічні норми поведінки його учасників, соціальний статус і ролі співрозмовників, ступінь знайомства та рівень формальності умов спілкування; 3) комунікативно-мотиваційні, що спираються на комунікативне завдання, структура якого охоплює мотив, що спонукає людину до здійснення мовленнєвого акту, мету комунікативної дії, знання соціально особистісних рис адресата тощо; 4) інтенціональні, що визначають прагматичну настанову висловлення; 5) мовно-компетенційні, які виявляються в умінні співрозмовників будувати дискурс, оптимально використовуючи мовні засоби для реалізації комунікативних намірів, тобто для впливу на інформаційного партнера; 6) фонові — це соціальні, індивідуальні, колективні, наукові, донаукові, художні, життєві, енциклопедичні тощо знання автора та реципієнта [28].

Підтримується й активно розробляється українськими науков-

цями антропоцентричний підхід до вивчення дискурсу [29–31], що ґрунтується на понятті комунікативної особистості, її здатності породжувати той чи інший дискурс, взаємозумовленості зв'язку між способами організації дискурсу й дискурсивними здібностями особистості.

Висновки

Розвиток традицій дослідження в рамках цього напряму впродовж значного історичного періоду засвідчив багатомірність і багатозначність гуманітарного знання та спричинив велику кількість уявлень, що ховаються за терміном «дискурсивний аналіз». Різноманітність варіантів проведення дискурсивного аналізу, які можуть належати до одного з крайніх його полюсів, як-от суто лінгвістичний підхід, заснований на виявленні властивостей, пов'язаних з внутрішньотекстовими відношеннями висловлювань, їх пропозиційальною й ілокутивною структурою, та ігноруванні ідеології, або підхід, що «розчиняється в ідеології», можна пояснити також вибором предмета аналізу, концептуально-теоретичних засад тощо. Сюди варто також віднести індивідуальні епістемологічні фільтри переваг, тобто позиції конкретних дослідників, котрі використовують ті чи інші категоріальні системи як вихідну базу для побудови власних оригінальних теорій.

Серед факторів, що визначають появу різних теорій дискурсу, варто виділити стереотипи мислення, парадигми, що склалися в певних академічних колах. При виявленні сутності дискурсивного аналізу важливе

значення має національна школа, національна лінгвістична традиція. Тому, щоб уникнути механічного безпринципного поєднання різнорідних, несумісних, іноді протилежних поглядів, теорій, саме з цієї точки зору потрібно підходити до публікацій, які висвітлюють різні проблеми дискурсу.

Варіативність теорій і методик проведення дискурсивного аналізу зумовлює необхідність вибору такої позиції, яка знаходиться між його крайніми полюсами й передбачає дослідження природнього спілкування, предметно-змістової сторони мовної комунікації та її соціальної організації, вивчення структурних особливостей дискурсу та функцій одних його елементів по відношенню до інших з виходом у зовнішній контекст.

Така дослідницька стратегія має бути спрямована на увиразнення процесів творення тексту й конструювання знання, які в більшості досліджень ігноруються. Доволі детального висвітлення, на наш погляд, потребує предметно-змістовий аспект комунікації, причому значно більше уваги варто приділяти її соціальній організації, аніж формально-лінгвістичній. Аналіз мовної сторони дискурсу виступає лише складовою частиною дискурс-

аналізу. Вивчення того, як побудовано текст, що формує структуру дискурсу, які саме лінгвістичні засоби в ньому використано, має спрямовуватися здебільшого на виявлення особливостей соціально-діяльнісних контекстів і намірів комунікаторів. Обов'язковим є аналіз того, що знаходиться поза корпусом текстів, але впливає на них і знаходить у них відображення — зокрема, дослідження комунікантів (їх думок, потреб, компетенцій тощо) та процесів, які творять дискурс, взаємодії комунікаторів, без якої не може бути ні спілкування, ані спільної діяльності, аналіз ситуацій, соціальних практик і контекстів формування дискурсу.

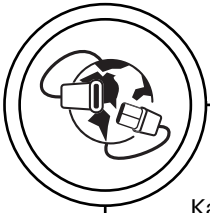
Не менш важливим є врахування сукупності психологічних, прагматичних, лінгвістичних, дериваційних тощо факторів, включених у процеси створення й розуміння тексту, комунікативних відношень, ситуації, в якій знаходяться комунікатори, інтенціональних основ вербальної комунікації, ролі інтенцій у мовному спілкуванні та їх впливу на організацію дискурсу. Потребують одночасного висвітлення і способи вираження інтенцій у тексті, і їх розпізнавання читачем як важлива передумова досягнення цілей комунікації, взаєморозуміння, координації дій.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. С. Тоталітарний політичний дискурс: когнітивно-риторичні та комунікативно-мовні ознаки / Ф. С. Бацевич // Вісник Черкаського університету. Сер. Філологічні науки. Черкаси, 2001. Вип. 24. С. 110–113.
2. Владимиров В. М. Від дискурсу до інтеркурсу / В. М. Владимиров // Наукові записки. Київ: Ін-т журналістики. Т. 7. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=236>.
3. Волкогон Н. Л. Іспаномовний рекламний дискурс і його відтворення українською мовою: дис... канд. філол. наук: 10.02.16 / Волкогон Наталя Леонідівна; Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2002. 193 с.

4. Ганжуров Ю. Парламентський дискурс в публічних комунікаціях / Ю. С. Ганжуров // Політичний менеджмент. 2005. № 6(15). С. 103–113.
5. Глобальний дискурс: сб. статей / [под ред. Л. В. Савина]. Сумы: ИТД «Университетская книга», 2003. 142 с. (Серия «Новая политика»).
6. Зарецький О. Публіцистичний дискурс в Україні (УРСР) 1960–80-х років: проблеми аналізу на макро- та мікрорівнях / О. Зарецький // Слово і час. 2001. № 6. С. 64–72.
7. Зелінська Н. В. Сучасний науковий дискурс: парадокси розвитку / Н. В. Зелінська // Вісник Київського Міжнародного університету. 2004. Вип. 3. С. 13–25.
8. Педагогічний дискурс: зб. наук. пр. Хмельницької гуманітарно-педагогічної акад. [редкол.: А. Й. Сиротенко (голов. ред.) та ін.], 2007. Вип. 2. 204 с.
9. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність (на матеріалах сучасної газетної публіцистики): монографія / К. С. Серажим. Київ: Ін-т журналістики, 2002. 392 с.
10. Трищук О. В. Категорії науково-інформаційного дискурсу / О. В. Трищук // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика: зб. наук. праць. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2010. Вип. 21. С. 11–20.
11. Трищук О. В. Науково-інформаційний дискурс як соціокомунікативне явище / О. В. Трищук. Київ: НТУУ «КПІ», 2009. 392 с.
12. Трищук О. В. Методика дослідження науково-інформаційного дискурсу / О. В. Трищук. // Вища освіта. 2010. № 3(38). С. 82–87.
13. Трищук О. В. Міжсуб'єктні зв'язки в науково-інформаційному дискурсі / О. В. Трищук. // Теле- та радіожурналістика. 2010. Вип. 9. Ч. 2. С. 350–357.
14. Трищук О. В. Типологія комунікаційних потреб у межах науково-інформаційного дискурсу / О. В. Трищук // Наукові записки Інституту журналістики: наук. збірник / За ред. В. В. Різуна; КНУ імені Тараса Шевченка. Київ, 2010. Т. 40. С. 40–44.
15. Кибрик А. А. Анализ дискурса в когнитивной перспективе: дис. доктора филол. наук в виде научного доклада: 10.02.19 / Кибрик Андрей Александрович. М., 2003. 90 с.
16. Рыжова Л. П. «Французская школа» анализа дискурса / Л. П. Рыжова // Тверской лингвистический меридиан. Тверь, 1998. Вып. 1. С. 84–92.
17. Dijk T. A. van. Discourse as Structure and Process / T. A. van Dijk. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 1997. 368 p.
18. Карасик В. И. Структура институционального дискурса / В. И. Карасик // Проблемы речевой коммуникации: межвуз. сб. науч. тр. / Ин-т рус. яз., лит. и журналистики при филол. фак. СГУ; [под ред. М. А. Кормилицыной]. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2000. С. 25–33.
19. Бацевич Ф. Термінологія комунікативної лінгвістики: аспекти дискурсивного підходу / Ф. С. Бацевич // Вісник національного ун-ту «Львівська політехніка». Проблеми української термінології. № 453. 2002. С. 30–34.
20. Кравченко Н. К. Міжнародно-правовий дискурс: когнітивно-комунікативний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. филол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Н. К. Кравченко; Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2007. 32 с.
21. Gross A. G. The Rhetoric of Science / A. G. Gross. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996, С. 15. Цит. за: Зелінська Н. В. Нова модель наукової комунікації і дискурс / Н. В. Зелінська // Стиль і текст. К., 2003. Вип. 4. С. 19–27.

22. Карасик В. И. Характеристики педагогического дискурса / В. И. Карасик // Языковая личность: аспекты лингвистики и лингводидактики: сб. науч. тр. ВГПУ. Волгоград: Перемена, 1999. С. 2–18.

23. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики: монограф. / Ф. С. Бацевич. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 278 с.

24. Вострова С. В. Лінгвокогнітивні та комунікативно-прагматичні особливості сучасного англomовного медичного дискурсу (на матеріалі медичних текстів з проблематики ВІЛ/СНІДу): дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Вострова Світлана Володимирівна; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2003. 208 с.

25. Карпчук Н. П. Адресованість в офіційному та неофіційному англomовному дискурсі (комунікативно-прагматичний аналіз): дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Карпчук Наталія Петрівна; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. Луцьк, 2004. 218 с.

26. Коновець С. П. Комунікативно-прагматичні особливості актуалізації фразеологізмів у дискурсі сучасної преси (за матеріалами іспанських періодичних видань): дис... канд. філол. наук: 10.02.05 / Коновець Сніжана Павлівна; Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2002. 167 с.

27. Одарчук Н. А. Семантика та прагматика висловлень відмови в англomовному художньому дискурсі: дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Одарчук Наталія Андріївна; Волинський державний ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2003. 250 с.

28. Павлик Н. В. Типологія дискурсивних одиниць в українському епістолярному мовленні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Павлик. Донецьк, 2005. Режим доступу: http://www.bdpu.org/philological_faculty/Ukr_mova/Pavlik/1.doc.

29. Бледних Т. Ю. Історичний дискурс Валерія Шевчука — повістяра і романіста: дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / Бледних Тетяна Юріївна; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2002. 165 с.

30. Бондаренко Я. О. Дискурс акцентуєваних мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект (на матеріалі персонажного мовлення в сучасній американській художній прозі): дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Бондаренко Яна Олексіївна; Київський національний лінгвістичний ун-т. Київ, 2002. 248 с.

31. Козакова Л. О. Наративний дискурс малої прози Олеся Гончара: монографіч. дослідження / Л. О. Козакова. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2003. 98 с.

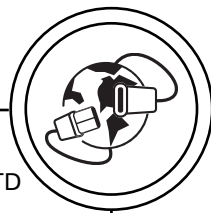
References

1. Batsevych, F. S. (2001). Totalitarnyi politychnyi dyskurs: kohnityvno-rytorychni ta komunikatyvno-movni oznaky. *Journal of Visnyk Cherkaskoho universytetu. Ser. Filolohichni nauky*, 24, 110–113. Cherkasy [in Ukrainian].

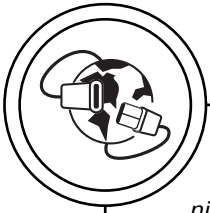
2. Vladymyrov, V. M. Vid dyskursu do interkursu. *Journal of Naukovi zapysky*, 7. Kyiv: In-t zhurnalistyky. Retrieved from <http://www.journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=236> [in Ukrainian].

3. Volkohon, N. L. (2002). *Ispanomovnyi reklamnyi dyskurs i yoho vidtvorennia ukraïnskoiu movoiu*. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi un-t imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].

4. Hanzhurov, Yu. (2005). Parlamentskyi dyskurs v publichnykh komunikatsiyakh. *Journal of Politychnyi menedzhment*, 6(15), 103–113 [in Ukrainian].

5. Global'nyy diskurs (2003). *Journal of Seriya 'Novaya politika'*. Sumy: ITD 'Universitetskaya kniga', 142 p. [in Russian].
6. Zaretskyi, O. (2001). Publitsystychnyi diskurs v Ukraini (URSR) 1960–80-kh rokiv: problemy analizu na makro- ta mikrorivniakh. *Journal of Slovo i chas*, 6, 64–72 [in Ukrainian].
7. Zelinska, N. V. (2004). Suchasnyi naukovyi diskurs: paradoksy rozvytku. *Journal of Visnyk Kyivskoho Mizhnarodnoho universytetu*, 3, 13–25 [in Ukrainian].
8. (2007). *Journal of Pedagogichnyi diskurs: zb. nauk. pr. Khmelnytskoi humanitarno-pedahohichnoi akad.*, 2, 204 p. [in Ukrainian].
9. Serazhym, K. S. (2002). *Dyskurs yak sotsiolinhvalne yavlyshche: metodolohiia, arkhitektonika, varyatyvnyist (na materialakh suchasnoi hazetnoi publitsystyky)*. Kyiv: In-t zhurnalistyky, 392 p. [in Ukrainian].
10. Trishchuk, O. V. (2010). Katehorii naukovo-informatsiinoho dyskursu. *Journal of Aktualni problemy ukrainskoi linhvistyky: teoriia i praktyka: zb. nauk. prats.* Kyiv: VPTS 'Kyivskiy universytet', 21, 11–20 [in Ukrainian].
11. Trishchuk, O. V. (2009). *Naukovo-informatsiyni dyskurs yak sotsiokomunikatyvne yavlyshche*. Kyiv: NTUU 'KPI', 392 p. [in Ukrainian].
12. Trishchuk, O. V. (2010). Metodyka doslidzhennia naukovo-informatsiinoho dyskursu. *Journal of Vyscha osvita*, 3(38), 82–87 [in Ukrainian].
13. Trishchuk, O. V. (2010). Mizhsub'iektni zv'iazky v naukovo-informatsiino-mu dyskursi. *Journal of Tele- ta radiozhurnalistyka*, 9, Chapter 2, 350–357 [in Ukrainian].
14. Trishchuk, O. V. (2010). Typolohiia komunikatsiinykh potreb u mezhakh naukovo-informatsiinoho dyskursu. *Journal of Naukovi zapysky Instytut zhurnalistyky: nauk. zbirnyk*, 40, 40–44 [in Ukrainian].
15. Kibrik, A. A. (2003). *Analiz diskursa v kognitivnoy perspektive*. Moscow, 90 p. [in Russian].
16. Ryzhova, L. P. (1998). 'Frantsuzskaya shkola' analiza diskursa. *Journal of Tverskoy lingvisticheskoy meridian*, 1, 84–92 [in Russian].
17. Dijk, T. A. van (1997). *Discourse as Structure and Process*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 368 p. [in English].
18. Karasik, V. I. (2000). Struktura institutsional'nogo diskursa. *Journal of Problemy rechevoy kommunikatsii: mezhvuz. sb. nauch. tr.*, 25–33. Saratov: Izd-vo Sarat. un-ta [in Russian].
19. Batsevych, F. (2002). Terminolohiia komunikatyvnoi linhvistyky: aspekty dyskursyvnoho pidkhotu. *Journal of Visnyk natsionalnoho un-tu 'Lvivska politekhnikha'. Problemy ukrainskoi terminolohii*, 453, 30–34 [in Ukrainian].
20. Kravchenko, N. K. (2007). *Mizhnarodno-pravovyi dyskurs: kohnityvno-komunikatyvnyi aspekt*. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi un-t imeni Tarasa Shevchenka, 32 p. [in Ukrainian].
21. Gross, A. G. (1996). *The Rhetoric of Science*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 15. citation for: Zelinska, N. V. (2003). Nova model naukovo komunikatsii i dyskurs. *Journal of Styl i tekst*, 4, 19–27 [in Ukrainian].
22. Karasik, V. I. (1999). Kharakteristiki pedagogicheskogo diskursa. *Journal of Yazykovaya lichnost': aspekty lingvistiki i lingvodidaktiki: sb. nauch. tr. VGPU*, 2–18. Volgograd: Peremena [in Russian].
23. Batsevych, F. S. (2003). *Narysy z komunikatyvnoi linhvistyky*. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU im. I. Franka, 278 p. [in Ukrainian].

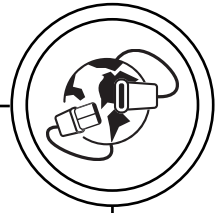
24. Vostrova, S. V. (2003). *Linhvokohnityvni ta komunikatyvno-prahmatychni osoblyvosti suchasnoho anhlomovnoho medychnoho dyskursu (na materialy medychnykh tekstiv z problematyky VIL/SNIDu)*. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi un-t im. Tarasa Shevchenka, 208 p. [in Ukrainian].
25. Karpchuk, N. P. (2004). *Adresovanist v ofitsiinomu ta neofitsiinomu anhlomovnomu dyskursi (komunikatyvno-prahmatychnyi analiz)*. Lutsk: Kharkivskiy natsionalnyi un-t im. V. N. Karazina, 218 p. [in Ukrainian].
26. Konovets, S. P. (2002). *Komunikatyvno-prahmatychni osoblyvosti aktualizatsii frazeolohizmiv u dyskursi suchasnoi presy (za materialamy ispanskykh periodychnykh vydan)*. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi un-t imeni Tarasa Shevchenka, 167 p. [in Ukrainian].
27. Odarchuk, N. A. (2003). *Semantyka ta prahmatyka vysloven vidmovy v anhlomovnomu khudozhnomu dyskursi*. Lutsk: Volynskiy derzhavnyi un-t im. Lesi Ukrainky, 250 p. [in Ukrainian].
28. Pavlyk, N. V. (2005). *Typolohiia dyskursyvykh odynyts v ukrainskomu epistoliarnomu movlenni*. Donetsk. Retrieved from http://www.bdpu.org/philological_faculty/Ukr_mova/Pavlik/1.doc [in Ukrainian].
29. Bliednykh, T. Yu. (2002). *Istorychniy dyskurs Valeriia Shevchuka — povistiara i romanista*. Kyiv: Natsionalnyi pedahohichnyi un-t im. M. P. Drahomanova, 165 p. [in Ukrainian].
30. Bondarenko, Ya. O. (2002). *Dyskurs aktsentuiovanykh movnykh osobystosti: komunikatyvno-kohnityvnyi aspekt (na materialy personazhnoho movlennia v suchasni amerykanskii khudozhnii prozi)*. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi lnhvistychniy un-t, 248 p. [in Ukrainian].
31. Kozakova, L. O. (2003). *Naratyvnyi dyskurs maloi prozy Olesia Honchara*. Kyiv: VPTs 'Kyivskiy universytet', 98 p. [in Ukrainian].

Представлен критический обзор различных теорий дискурса, определены факторы, определяющие их появление. Сделан вывод, что вариативность теорий и методик проведения дискурсивного анализа предопределяет необходимость выбора такой позиции, которая предполагает исследование естественного общения, предметно-содержательной стороны языковой коммуникации и ее социальной организации, изучение структурных особенностей дискурса и функций одних его элементов по отношению к другим с выходом во внешний контекст.

Ключевые слова: дискурс-анализ; коммуникация; коммуникативная ситуация; национальная школа дискурсивного анализа.

A critical review of the various discourse theories is presented, the factors causing their appearance are identified. It is concluded that the variability of theories and methods in conducting discursive analysis determine the necessity

of making choice of such a position, which involves the natural communication's study, the subject-content side of speech communication and its social organization, the structural features of discourse study and its elements functions with the external context.

Keywords: discourse analysis; communication; communicative situation; the national school of discursive analysis.

Рецензент — Н. М. Фіголь, к.філол.н.,
доцент, КПІ ім. Ігоря Сікорського

Надійшла до редакції 12.01.18